

ХРОНІКА

МИХАЙЛО ТЯГЛИЙ

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ЗЛОЧИНИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ: НАУКОВИЙ ТА ОСВІТНІЙ ПОГЛЯД» (Вінниця, 21–22 листопада 2009 р.)

Центр досліджень Голокосту і геноциду (Амстердам, Нідерланди) та Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Міністерства здоров'я, добробуту та спорту Королівства Нідерланди провели 21–22 листопада 2009 р. у м. Вінниця міжнародну науково-методичну конференцію «Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд». Метою конференції було продовження співпраці випускників Програми стажувань з порівняльного дослідження історії геноцидів для науковців з України (яку започаткував та здійснив Центр досліджень Голокосту та геноциду в період із серпня 2006 р. по червень 2009 р.), а також розширення контактів та обміну професійним досвідом між дослідниками та викладачами історії та суспільних дисциплін в Україні.

Специфічною рисою конференції була саме спроба поєднання наукового та освітнього підходів до вивчення тоталітарних режимів; її учасниками були українські науковці (випускники Програми стажувань), а також українські викладачі історії – учасники навчально-методичних та наукових семінарів Українського центру вивчення історії Голокосту. В конференції також брали участь інші фахівці з тематики історії тоталітарних режимів та злочинів проти людства. Під час роботи конфе-

ренції учасники мали можливість презентувати результати власних досліджень з проблематики історії геноцидів, тоталітарних режимів ХХ століття та їх порівняння, Голодомору, радянських політичних репресій та Голокосту, про вплив цих подій на історію та сучасність України, зокрема, відображення в сучасній історичній пам'яті суспільства та освітній системі. Значну частину програми конференції було відведено на обговорення радянського комуністичного режиму та його злочинів в Україні (доповіді Тетяни Боряк «“Продовольча допомога” Кремля як інструмент Голодомору в Україні», Романа Подкура «“Великий терор” на Вінниччині (1937–1938 рр.): діяльність органів державної безпеки», Валерія Васильєва «Політичні репресії комуністичного режиму та нацистський окупаційний терор на Поділлі: компаративний та структурно-функціональний аналіз»); аналізу сучасних форм пам'яті про це були присвячені доповіді Інни Шугальнової «Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років: стан та перспективи дослідження» та Анни Ленчовської, яка презентувала навчально-методичний посібник «Голодомор: людський вимір трагедії». Злочини нацистського режиму на теренах України обговорювалися у виступах Дмитра Титаренка («В умовах зміни влади: міське населення Східної України напередодні та у перші місяці нацистської окупації»), Івана Дерейка («Місцеві підрозділи німецької армії та поліції як інструмент здійснення окупаційної політики»), Михайла Тяглого («Доля ромів України за часи нацистського панування: попередні результати досліджень, “білі плями”») та ін. Головним здобутком конференції можна вважати те, що виступи науковців супроводжувалися активними коментарями та обговоренням прослуханих виступів з боку фахівців у галузі освіти – вчителів, методистів, які безпосередньо задіяні у трансляванні історичних знань до суспільства, передусім до молодого покоління. Тому здається доцільним навести фрагменти з роздумів про конференцію її учасників.

Дмитро Десятов, викладач історії, методист (Миколаївська область): «Конференція від попередніх відрізнялася не лише тематикою, а й оригінальним форматом її проведення. І річ не тільки в тому, що до участі у цій конференції були запрошені відомі в Україні та поза її межами вчені, які вивчають малодосліджені сторінки історії Голодомору чи Голокосту. І навіть якби після кожної сесії не передбачався виступ

диспутанта, уникнути жвавого обговорення та дискусій навряд чи б вдалося. Адже кожен виступ дозволяв учасникам поглянути на історію зовсім з непередбачуваного ракурсу. Варто згадати, скільки питань викликали виступи Анастасії Рябчук “Нацистська політика щодо бездомних і так званих «асоціалів””, Вікторії Суковатої “Історія як пам’ять поколінь: виживання, спротив та гендерна ідентифікація в усних історіях українських жінок, які пережили війну”. Не менш важливо, що у освітян, а серед них переважно були практикуючі вчителі історії, було повне право надати власні коментарі та своє бачення вивчення цієї теми в школі. Діалог між освітянами та науковцями став корисним для обох сторін. І якщо для науковців було цікаво дізнатися про те, як результати їхніх наукових пошуків та досліджень інтегруються в навчально-виховний процес, то для вчителів деякі із обговорюваних тем на конференції стали викликом, який потребує відповіді під час викладання історії Голокосту в школі. Однією з таких тем стала доповідь Карела Беркгофа “Бабин Яр у західній кінематографії” та питання, адресоване присутнім на конференції викладачам історії: “Як використовувати подібні відеоматеріали у викладанні історії?”. Варто зауважити, що подібна проблема зовсім не порушується в процесі використання художніх відеоматеріалів на уроках історії. І якщо питання невідповідності художніх фільмів історичним фактам так чи інакше обговорюється в руслі розвитку критичного мислення учнів, то психолого-педагогічний аспект цієї проблеми залишається нерозробленим у методиці.

Не менш важливою була спроба задати напрями порівняльного аналізу геноцидів, що відбулися на території України. Це, власне, те, чого сьогодні не вистачає самому процесу навчання історії в школі, адже фактологічний виклад вже не в змозі задовольнити ні самих вчителів, які змушені до нього вдаватися за браком концептуальної методології навчання історії, так і учнів, які потребують осмислення історії, а не її повідомлення».

Лариса Ковтун, учитель історії, методист, директор школи (Вінницька область): «Вперше вчителі-освітяни та науковці мали можливість спілкуватись з важливих питань висвітлення злочинів тоталітарних режимів, розглядати їх порівняльне викладення у вимірах національної історії та загальнолюдських цінностей, обговорювати най-

більш болючі аспекти досліджень Голокосту, Голодомору, сталінських репресій. Гарячі дискусії, наукові виступи, неформальне спілкування, екскурсія, перегляд фільму збагатили знання, розкрили нові підходи та можливості в методиці викладання історії злочинів тоталітарних режимів в Україні. Ми ставили запитання науковцям, висловлювали власні припущення і думки, доводили, що нам потрібно не соціально замовлені статті, монографії, а об'єктивні, неупереджені дослідження, глибоке осмислення неоднозначної проблеми Голодомору 1932–1933 рр., природи тоталітарних режимів, аналіз психіки творців і безпосередніх виконавців політики геноциду, співвідношення соціальних та національних факторів в історичних процесах 1930 років. На жаль, тема Голодомору занадто політизована. Невдале порівняння Голокосту і Голодомору призводить до відкритого антисемітизму (заяви про безпосередню участь євреїв в організації Голодомору), хоча ці два явища суттєво відрізняються як за причинами, так і методами реалізації геноциду. Дуже часто в статтях про Голодомор 1932–1933 рр. краєзнавці-історики вживають термін “Голокост”, тим самим витісняють пам'ять про геноцид євреїв. Чому? Адже тема Голокосту є живою раною в історії України поряд з трагедіями Голодомору та репресіями. Залишаються поза увагою науковців морально-етичні та соціально-психологічні наслідки жакливної трагедії Голодомору. Досі не з'ясовані мотиви свавілля, яке чинили над своїми односельцями так звані активісти, не досліджена природа доносів, потребують спеціального соціально-психологічного аналізу факти самосуду, здійснювані представниками сільської адміністрації. Необхідно не замовчувати ці факти, чи “обережно” говорити про них, як прозвучало в одному з виступів на конференції, а вивчати, і тільки науковий, об'єктивний аналіз цих проблем допоможе нам, вчителям, дати відповідь разом із своїми учнями на запитання: “Чому це сталось? Чи були б масштаби Голодомору та репресій такими жакливими, якби не спрацював суб'єктивний фактор проти власного народу?”».

Ольга Педан-Слепухіна, викладач історії (м. Львів): «Тема “Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд” обрана дуже вдало. У самій конференції наперед закладено намір не протиставляти такі явища, як Голокост, Голодомор, репресії, а розглядати їх сукупно, як прояви дії тоталітарних режимів. Отож розмова іде

не про “ваше” чи “ваше”, а про “наше”. Усе це мало місце в історії нашої країни. Це уже не змагання жертв трагедій, а пошуки спільного, пошуки причин, які призводять до трагедій людства. Саме розгляд явищ Голодомору, Голокосту і репресій у роботі однієї конференції уже наводить учасників на думку, що ці явища мають багато спільного, спонукають слухачів думати, розмірковувати, робити висновки. Доповіді науковців, демонстрація фільмів, ознайомлення з документами – усі дослідження дозволяють дуже детально окреслити і визначити, що таке тоталітарний режим, які небезпеки він несе у собі, в яких злочинах може бути звинувачений. Такі знання допоможуть людям чітко і вчасно розпізнавати тоталітаризм і протистояти йому. Формат конференції також дуже вдалий. Виступи науковців об’єднані у невеликі підтеми (блоки). А супроводжувані виступами вчителів-практиків, теоретичні доповіді набувають практичного змісту. Адже науковці займаються наукою не заради неї самої, а для поширення знань. Освітняки ж саме й займаються таким поширенням знань, передають їх різним цільовим групам слухачів – учням, студентам, слухачам курсів, широкому загалу громадян. Така співпраця науковців і освітян має далекоглядну перспективу, наповнює важливим змістом роботу і тих, й інших. Добре було б залучати до таких конференцій представників Інституту національної пам’яті, представників влади, юристів, тобто тих людей, від яких на державному рівні залежить оцінка історичного минулого, явищ суспільного життя. Таким людям також потрібно допомогти у пошуках спільного розуміння вище згаданих явищ».

Руслана Бурова, викладач історії (м. Чернігів): «Кожна культура, кожен народ по-своєму сприймає минуле. У цьому минулому інколи бувають такі події, які набувають загальнолюдського значення, які несуть у собі величезний символічний заряд та суттєво впливають на нашу загальну долю. ХХ століття виявилось занадто переповненим такими подіями, потрясіннями та трагедіями, що їх здійснили політичні режими, які брутально та нещадно нищили власні народи та намагалися знищити інші.

Усвідомити те, що сталося, особливо необхідно для нашого суспільства – суспільства, на долю якого і випали нищення обох режимів, доля якого є історією протистояння цих двох злочинних режимів.

І в цьому випадку саме історична наука виконує головну функцію у дослідженні того страшного минулого й у висвітленні суспільству реальної історії, яку суспільство осмислить і за яку візьме відповідальність. Осмислити, порівняти та знайти шляхи та методи того, як донести це до суспільства через історичну освіту, намагались учасники конференції. Особливістю конференції стало те, що вперше в одній аудиторії за обговорення цих питань взяли разом науковці та освітяни. Конференція почалася з представлення досліджень українських істориків питань Голодомору, його причин, а також злочинів, здійснених репресивними каральними органами НКВС на Поділлі. Вразив виступ Фаїни Винокурової “Документи Державного архіву Вінницької області як джерельна база з вивчення Голодомору 1932–1933 років”. Вона вражала і захоплювала знанням джерел, досягненнями у справі їх вивчення, а також власним розумінням необхідності використання і поєднання в роботі таких джерел, як архівні документи та усні розповіді тих, хто зміг вижити.

Коли ми говоримо про режими, то маємо говорити перш за все про їх природу і суть. Площина, яка є спільною для обох трагедій Голокосту та Голодомору, – це їх людський вимір. Це людський страх і розпач, муки і страждання, це біль від втрати, це приниження та руйнація, це невимовний біль, страждання і горе матерів, на очах у яких в муках вмирають їх діти. Це вина за, те що вижив у той час, коли загинули всі твої близькі, це відчуття страху та болі протягом всього життя і неможливість бути щасливим. Треба розібратися в тому, що саме змусило людей стріляти та знущатися один з одного, що штовхнуло на шлях жорстокості та насильства.

Пам’ять про це болісна. Ще більш болісним є те, в якому стані вона перебуває в нашому суспільстві. В. Нахманович у виступі “Сучасний стан меморіалізації трагедії Бабиного Яру” розповів про те, що як “роздирається” Бабин Яр на шматки, так роздирається про нього і пам’ять. Так, байдужість держави до цього питання, неузгодженість дій громадських організацій призводить до того, що до цих пір до цього трагічного місця приходять молоді люди на прогулянку, відкорковують шампанське та випивають за здоров’я там, де треба виявити скорботу і молитися за упокій загублених тисяч душ. І таким

ставленням до пам'яті про них продовжують вбивати до сьогодні. Про це та про чинники, які витісняють пам'ять про Голокост, відзначив А. Подольський у виступі “Пам'ять про Голокост в українському суспільстві: проблеми і перспективи”, чим викликав дуже конструктивне, емоційне та відверте обговорення цієї проблеми.

Історія починає відігравати роль пам'яті нації. І як завжди, знаряддям у цьому стає як вища, так і шкільна історична освіта, надзвичайно важливою складовою якої є підручник. На превеликий жаль, діти знову читають підручники, які містять таку колекцію фактів, осіб і понять, яка зручна на цей момент, яка необхідна новій ідеології і яка відправляє в небуття інші – «незручні», але надзвичайно важливі події, факти, особи і поняття. Так історія відіграє роль механізму забування, забування всього незручного, що викликає якесь сумління, драгує, примушує аналізувати, зіставляти, а не брати на сліпу віру те, що нав'язується.

Але відправляючи у небуття таку тему, як Голокост, ми відправляємо у небуття пам'ять про півтора мільйона наших співвітчизників. І це – страшна помилка, бо ми руйнуємо в собі здатність пам'ятати, переживати за іншого, співчувати, допомагати і багато чого іншого світлого, на що може бути здатна людина. Вивчення цієї теми є важливим і тому, що дає зрозуміти, де взялося те, що призвело до газових камер та Бабиного Яру, і як це можна відвернути. Є дослідження науковців з цієї теми, але вони ігноруються. Натомість обирається варіант забуття, бо він є не таким болісним, як правдива історія. Політика держави в напрямку збереження пам'яті про минуле не передбачає вивчення, дослідження та збереження пам'яті про цю трагедію. Не в кращому становищі і пам'ять про Голодомор, та пам'ять, яка знаходиться не на презентаційному та декларативному рівні, а на рівні турботи та поваги до того, хто сам пережив те страхіття. Захарашені масові могили, які швидше схожі на могильники біля сіл, та убогі свідки голоду, ті хто зміг вижити, – ось якою є сьогоднішня пам'ять про Голодомор. Вони такі ж бідні та убогі, як і колись, і єдине, що мають і дякують за це Богові – хліб на столі.

Як дуже слушно зазначив у виступі Віталій Бобров, важливо те, з якою метою ми розглядаємо з дітьми ці теми. Так, діти мають

зрозуміти, що ці тоталітарні системи не виникли випадково – на це були передумови і причини. Діти мають зрозуміти, що демократичні цінності в суспільстві не підтримуються автоматично – про них необхідно дбати. Діти мають зрозуміти, що такі системи породжуються гострими кризами, які ведуть до маргіналізації суспільства, готового сприйняти навіть таку ідеологію, як гітлерівська, і що тотальний терор, подібний до гітлерівського та сталінського, став можливим через готовність суспільства його прийняти. Найголовніше – це те, щоб наші діти усвідомили, чого і кого немає зараз. Немає зараз поруч тих, з ким можна було б дружити, в кого можна було б закохуватись, з ким можна було б бути щасливими. Поруч немає чогось дуже важливого, людини, яка могла б бути. Важливо, щоб вони прислухались і відчули ту пустоту, що утворилась внаслідок діяння такої ж людини. Важливо, щоб вони пам'ятали про ці трагедії і були носіями та провідниками осмисленої пам'яті, яка так необхідна сучасному українському суспільству, бо ми є жертвами бездуховної системи, яка знецінила людину, її життя та пам'ять про неї.

В. Нахманович на завершенні конференції влучно підкреслив, що наслідки Голодомору та сталінського терору для українців навіть страшніші, ніж для євреїв Голокост. Це не тільки страшні демографічні втрати, загибель значної частини його генофонду та зміна структури суспільства. Знищена була інтелектуальна еліта, творці. Звичайно ж, це так, бо наслідки цього ми можемо спостерігати і зараз – відсутність духовного ядра нації, еліти, яка б усвідомлювала свою роль і відповідальність за суспільство, за його цінності, основою яких мають бути загальнолюдські цінності. Дуже мало тих, хто б усвідомлював і промовив ті слова, що їх промовив колись Іван Дзюба – в самий розгул антисемітської кампанії в країні, на забороненому владою мітингу в Бабиному Яру в 1966 р.: “Ми маємо судити про те чи інше суспільство не за його зовнішні досягнення, а по тому, яке місце в ньому займає людина, як цінується в цьому суспільстві людська гідність і людська совість”».